

2.

RÉTTUR ÍSLENDINGA OG STEFNA
Í SJÁLFASTÆÐISMÁLINU.

(Ísafold og Vörður, 15. marz 1941)

Af ýmsum ástæðum, sem ég hirði ekki að greina nánar, hefði ég talið heppilegast, að opinberar umræður um sjálfstæðismálið hefðu legið niðri, þar til gengið yrði úr skugga um það, hvort Alþingi gæti ekki tekið nú eins og að undanförunu, að koma fram í því af fullum einhug, bæði inná við og út á við gagnvart öðrum þjóðum.

Vonirnar um að það myndi takast tel ég í rauninni einu frambærilegu ástæðuna fyrir því, að ríkisstjórnin lét undir höfðu leggjast að bera fram fyrir Alþingi, þegar er það kom saman, ákveðnar tillögur til úrlausnar þessu mikla vandamáli.

En þar sem málið hefir nú verið tekið til opinberrar umræðu, áður en Alþingi sjálf hefir nokkuð um það fjallað, þykir mér ekki rétt að sitja lengur hjá við þær umræður. Þess vegna mun ég í grein þessari skýra stuttlega frá skoðunum mínum á málinu í höfuðdráttum. En ég þykir mega staðhæfa, að ég sé þar í samræmi við skoðanir meirihluta þingflokks Sjálfstæðisflokksins og miðstjórnar.

Ég tel kjarna málsins vera þennan:

Hafa Íslendingar öðlast nýjan rétt í sambandsmálinu?
Og ef svo er: Eiga Íslendingar þá að hagnýta sér hann
og þá hvenær og hvernig?

Hér er um það að ræða, hvort hin raunverulegu sambands-
slit, sem verða eftir hertöku Danmerkur, hafa breytt
réttarafstöðu landanna eins og hún er ákveðin í sambands-
lögnum. Um þetta mikilvæga atriði hafa komið fram mis-
munandi skoðanir. Sumir virðast hikandi í því, að kveða
upp úr um það, að réttarafstaðan hafi breytzt. Ég er þar
á alveg gagnstæðri skoðun.

Þótt ég sé að vísu ekki sjálfur lögfræðingur, hefi ég
átt þess kost að kynna mér umsögn og álit hinna fróðustu
og kunnustu sérfræðinga á þessu sviði, bæði innlendra
og erlendra, og hefi við íhugun þeirra gagna, sannfærzt
um, að við hin raunverulegu sambands slit hafi Íslendingar
öðlast alveg tvímælalausán rétt til að rifta sambands-
lagasamningnum. Að mínum dómi er því sambandslagasam-
ningurinn úr gildi fallinn, ef Íslendingar lýsa því yfir
að þeir hagnýti sér riftingarréttinn.

Til frekari stuðnings þessari skoðun minni vel ég aðeins
geta þess, að einræpptasti þjóðréttarfræðingur þessarar
aldar, prófessor Anzilotti, sem meðal annars hefir verið
forseti milliríkjadómstólsins í Haag, heldur því fram
um milliríkjasamninga, að rifting alls samningsins sé
heimil jafnvel þótt vanefnd sé óveruleg. Ekki víkur hann

að því að sök á vanefnd hafi nokkra þýðingu, þ.e.a.s. hann álitur ótvírætt að riftingarrétturinn sé alveg jafnt fyrir hendi, þó að sá, sem vanefndi, beri enga sök á vanefndum sínum.

Einn aðal þjóðréttarhöfundur hins enskumælandi heims, prófessor Oppenheim, virðist vera á alveg sömu eða mjög svipaðri skoðun. Álit sumra annara erlendra sérfræðinga, sem ég hefi átt kost á að kynna mér, gengur að vísu ekki alveg eins langt. Þannig telur t.d. prófessor Lauterpacht í London, að til þess að skapa riftingarheimild þurfa vanefnd verulegs atriðis. En þó er það athyglisvert, að hann gerir beinan fyrirvara um, að sé um mörg veruleg atriði að ræða í sama samningi, þá nægi vanefnd eins þeirra til að skapa riftingarrétt alls samningsins. Ágreiningurinn milli þessara sérfræðinga skiptir ekki máli í því, sem hér er um að ræða. Hann er sem sé einungis um það, hvort óveruleg vanefnd heimili riftingu alls samningsins, eða hvort til þess þurfi verulega vanefnd. Hins vegar virðast sérfræðingarnir ekki telja það skipta máli hvort sá, sem vanefnir í verulegu atriði, á sjálfur sök á vanefndunum eða ekki. En um það getur alls enginn ágreiningur verið, að eins og nú er komið sambandinu milli Íslands og Danmerkur, sé um verulega vanefnd að ræða.

Ég tel ástæðulaust að færa fram frekari rök fyrir þessu, en endurtek þá staðhæfingu, að ég tel hiklaust að riftingar-
réttur sé fyrir hendi og sambandslögin úr gildi fallin, ef Íslendingar neyta hans.

Þá er komið að síðari spurningunni: Eiga Íslendingar að neyta þessa réttar? Er þá eðlilegt að spurt sé um fyrri afstöðu Alþingis til þessa máls.

Á Alþingi 1928 bar Sigurður Eggerz fyrrverandi forsætisráðherra fram fyrirspurn til allra þingflokka um afstöðu þeirra til sjálfstæðismálsins. Gáfu þá allir þingflokkarnir nokkurn veginn ótvíræðar yfirlýsingar í málinu. Á Alþingi 1937 kom þingviljinn enn skýrar fram, því þá var samþykkt tillaga í málinu með atkvæðum allra viðstaddra þingmanna, 43, en 6 þingmenn voru fjarverandi.

Við umræður um málið á Alþingi gaf framsögumaður Sjálfstæðisflokksins meðal annars svohljóðandi yfirlýsingu í umboði flokksins:

"Og það sem Alþingi lýsir yfir, ef samþykkt verður þessi tillaga Sjálfstæðisflokksins, er skýrt og skorinort þetta: Við Íslendingar viljum nota heimild 18. greinar Sambandslagasamningsins, til þess að krefjast þess, að strax eftir árslok 1940 verði byrjað á samningum um endurskoðun sambandslagasamningsins. Í öðru lagi viljum við enga samninga gera í staðinn, heldur hagnýta ákvæði sömu greinar um að fella samninginn með öllu úr gildi þremur árum eftir að þessi endurskoðunarkrafa kemur fram".

Með þessum forsendum var tillagan síðan samþykkt.

Í þessari yfirlýsingu Alþingis felst í rauninni tvennt: Í fyrsta lagi, að Íslendingar ætla að taka öll sín mál í sínar eigin hendur, og í öðru lagi, að þeir ætli að gera það eins fljótt og lög standa til. Að vísu var þá

gert ráð fyrir, að engin leið lægi að þessu marki önnur en sú, sem lögð er í sambandslögunum, það er að segja eftir árslok 1943. Nú hefur hins vegar verið sýnt fram á það hér að framan, að óvæntir atburðir hafa fært okkur þennan rétt nú þegar. Og er þá úr því að ráða, hvort það sé í samræmi við stefnu og hagsmuni alþjóðar að ráða málinu til endanlegra lykta nú þegar.

Viðhorfið í dag er þetta: Íslendingar geta með einhliða samþykkt fellt sambandslögin úr gildi. Þar með taka þeir fyrir fullt og allt alla stjórn sinna mála í sínar hendur. Að því er snertir meöstu stjórn landsins, konungsvaldið, liggja ákvarðanir um skipan þess að sönnu utan sambandslagasáttmálans. En nú eftir því sem kunnugir herma og nú síðast forsetisráðherra í grein er hann ritaði í Tímann, er talið upplýst, að verði sambandslagasáttmálinn felldur úr gildi, óski konungur sjálfur ekki að konungssambandið haldist, og mun því þegar af þeirri ástæðu mega telja, að rifting sambandslagasáttmálans hafi í för með sér niðurfellingu konungssambandsins og þá væntanlega stofnun íslensks lýðveldis. Og nú vaknar spurningin: Því ekki að gera þetta hiklaust og þegar í stað.

Ég tel að sönnu að færa megj ýms rök og sum ekki veigalítil gegn því að þetta sé gert. En þar sem ég get hugsað mér að atvik gætu legið til þess, að Íslendingum yrði hagkvæmt að nota sér riftingarréttinn síðar á næstu misserum, tel ég hæginn vinning að rekja þau rök. Ég skal þó leiða athygli að því, að enda þótt Íslendingar væru allir jafn vissir um riftingarréttinn og ég, þá er þó skynsamlegt að gera ráð fyrir að einhverjir aðrir kynnu að véfengja þennan rétt.

Allir vita og viðurkenna að íslenskt ríki verður hvorki stofnað né varðveitt með vopnavaldi og hervörnum. Sverð okkar og skjöldur verður sanningsrétturinn. Slík þjóð má því aldrei tefla á tvær hættur um það, að augljóst sé, að frelsi hennar og sjálfstæði sé grundvallað á alveg óvæfengjanlegum rétti. Og það er því síður ástæða fyrir Íslendinga að leggja neitt í hættu í þessu efni, þar sem þeir eiga í 18. gr. sambandslaganna alveg ótvíræðan rétt til þess að fá yfirráð allra sinna mála í sínar eigin hendur í árslok 1943. Fyrir því eru engin skilyrði sett um samþykki nokkurs annars aðila og af okkur einungis krafizt þess, að við séum ekki sjálfum okkur sundurþykkir. Samþykki 2/3 hlutar Alþingis þessa ákvörðun og staðfesti þjóðin hana síðan með allsherjaratkvæðagreiðslu, sem 3/4 hlutar kjósenda sækja og 3/4 hlutar þeirra er sækja, gjalda jákvæði, þá hefir íslenska þjóðin með því öðlast fullkomið sjálfstæði með þeim hætti sem enginn fær véfengt.

Að sönnu skal játað að líklegt er að Danir viðurkenni rift-ingarrétt Íslendinga, og er þó hugsanlegt, að þeir myndu síður setta sig við riftingu, vegna þess að vanefndin er þeim að ósekju. En hvað sem því líður er það Íslendingum líklegra til álits og samúðar, bæði sambandlandsins og annara ríkja, að reisa hið alfrjálsa lýðveldi fremur á gömlum og óvæfengjanlegum rétti en þeirri vanefnd sambandsríkisins, sem það ber enga sök á.

Þessi rök ein skera úr um það, að fara ber þá leið sem sambandslögin gera ráð fyrir, nema alveg sérstök rök séu færð fyrir því, að önnur leið yrði farin.

Og nú er kannski rétt að snúa spurningunni við:

Hvers vegna á að fara aðra leið, hvað vinnst?

Í þeim umræðum, sem um þetta mál hafa orðið, hefi ég engin rök heyrt færð fram fyrir því, að stíga síðasta sporið nú þegar, önnur en þau, að hæpið sé að við munum reynast þessa megnugir síðar - þessu hefi ég heyrt haldið fram í fullri alvöru. Ég get þó á engan hátt samsinnt þessum mönnum. Þessi kvíði hlýtur að grundvallast á öðru tveggja: Að áhugi Íslendinga endist ekki til að skila þeirri þátttöku í atkvæðagreiðslu, sem krafist er samkvæmt 18. gr. sambandslaganna og áður greinir, eða að utan-
aðkomandi vald meinaði þjóðinni þess að neyta réttar síns.

Um hið fyrra er það að segja, að skorti Íslendinga eindreginn áhuga þá eiga þeir ekki skilið frelsið. En ég teldi það óréttmætt vantraust á þjóðinni að gera ráð fyrir slíku.

En að því er hið síðara varðar virðist það alveg augljóst, að meini erlent vald okkur þá að neyta réttar okkar að lögum, þá myndi hið sama vald ekkert frekar virða þær ákvarðanir, er við nú kynnum að taka.

Mér sýnist þess vegna að athuguðu máli, að heldur ekki þessi einu rök, sem þó kynnu að vera athyglisverð, nægi til þess að beina málinu til tafarlausra úrslita.

Niðurstaðan af þessum hugleiðingum mínum er því þessi:

1. Ég tel að Íslendingar eigi tvímælalausan rétt til að rifta sambandslagasamningnum nú þegar.

2. Vegna þess að ég viðurkenni, að það sé að minnsta kosti hugsanlegt að þessi réttur verði ekki viðurkenndur af öðrum, en Íslendingar hafa hins vegar ótvíræðan rétt til að skipa öllum sínum málum, samkvæmt 18. gr. sambandslaganna, þá vil ég ekki nota þennan rétt að óbreyttum kringumstæðum.

Það sem ég legg til að gert verði nú er þetta:

1. Alþingi lýsi því yfir, að það telji Íslendinga hafa rétt til að rifta sambandslagasamningnum með einbliða yfirlýsingu af sinni hálfu. Jafnframt álykti Alþingi að þessi réttur verði hagnýttur hvenær sem ástæður þykja til síðar.
2. Endurskoðunar á sambandslagasamningnum verði krafizt nú þegar.
3. Sem bráðabirgðaráðstöfun verði valinn sérstakur ríkisstjóri, sem fari með konungsvaldið að svo stöddu.
4. Alþingi gefi nú í fyrsta skipti yfirlýsingu um framtíðar stjórnskipulag landsins og þá einkum um skipun æðsta valdsins.